

KUNST, LEREN EN EMOTIES

Motivatie is een van de belangrijke (affectieve) aspecten van leerprocessen. De motivatie van leerlingen kan extern door docenten gestimuleerd worden door goed in te spelen op de interesses en vaardigheden van leerlingen. Leerlingen kunnen het leren over en door kunst als betekenisvoller ervaren, wanneer zij hun eigen interesses en leerwensen beter kennen en hun eigen essentiële vragen over de leerstof kunnen formuleren. Door zich te verplaatsen in het perspectief van de leerling, kunnen docenten beter inspelen op de specifieke leerwensen van leerlingen bij het leren over kunst. Via het leren waarnemen en begrijpen van emoties die uitgedrukt worden in kunst, leren leerlingen daarnaast nog andere belangrijke affectieve vaardigheden te ontwikkelen zoals empathie en compassie. Leerlingen die over betere affectieve vaardigheden beschikken zijn niet alleen meer gemotiveerd om zelf te leren maar zijn ook meer betrokken bij het leren van andere leerlingen en laten daarnaast nog betere leerresultaten zien. In de kunst worden vaak emoties uitgedrukt en leerlingen leren door kunst o.a. hun emoties uit te drukken. Affectieve vaardigheden ofwel het leren waarnemen, gebruiken, begrijpen en beheersen van emoties zijn daarom belangrijk voor docenten kunst/kunstzinnige oriëntatie.

Emoties spelen een belangrijke rol in alle leerprocessen van alle vakken: door enthousiasme raak je gemotiveerd, door stress kun je niet veel opslaan in je werkgeheugen. Zelfs de meest droge feitenkennis wordt krachtiger wanneer deze verbonden wordt aan de emoties, schreven Damasio en Immordino-Yang (2007). Op basis van o.a. het onderzoek van Antonio Damasio weten we dat emoties op een heel directe manier ervaren kunnen worden, de emotionele empathie. Daarnaast bestaat de cognitieve empathie, daarbij worden emoties cognitief verwerkt tot bewust ervaren en begrepen gevoelens. Uit onderzoek (Durlak e.a., 2011) is gebleken dat leerlingen die de eigen emoties en motieven beter begrijpen, deze emoties beter kunnen beheersen en dat leerlingen die de emoties van anderen goed aanvoelen en zich goed in hen kunnen verplaatsen, ook nog betere prestaties leveren: empathie is dus niet alleen voor de emotionele ontwikkeling van het individu of de samenwerking met anderen van groot belang: het bevordert ook nog eens de leerresultaten. Kunst is bij uitstek een domein is waarin de emoties een belangrijke rol spelen en waarin empathisch vermogen door leerlingen ontwikkeld wordt.

Via de kunstvakken (kijken en luisteren naar & zelf doen) leren leerlingen via 'embodied learning' (belichaamd leren - via zintuigen en fysieke ervaringen) over de menselijke conditie en zij leren hoe belangrijk emoties en gevoelens voor mensen zijn. Via gebaren, mimiek, klanken, stemming worden in beeldende kunst, theater, film, dans en muziek gevoelens uitgedrukt. Bij examens in de kunstvakken moeten leerlingen zich kunnen verplaatsen in het perspectief van een maker (regisseur, componist etc.) om dan vanuit dat perspectief de gemaakte keuzes te kunnen toelichten evenals de beoogde (emotionele) effecten op de beschouwer.

M.T.A. van de Kamp MA, MSc, Expertisecentrum Kunsttheorie/ILO-UvA, 2014.

Op de volgende pagina's leest u meer over deze onderwerpen:

- **FLOW**
- **NIEUWSGIERIGHEID**
- **ESSENTIELE VRAGEN**
- **AFFECTIEVE VAARDIGHEDEN ONTWIKKELEN**

FLOW THEORIE VAN CSIKSZENTMIHALYI FLOW is volgens Csikszentmihalyi een optimale ervaring: *“De toestand waarin mensen dermate betrokken zijn bij een activiteit dat ze alles om hen heen vergeten. Deze ervaring is zo positief dat het de moeite waard is om deze te herhalen zonder de noodzaak van een externe beloning. [...] De optimale ervaring is iets wat wij doen gebeuren.”*

Csikszentmihalyi, M., & Hermanson, K. (2004). Intrinsic motivation in the museum: Why does one want to learn?

De kenmerken van FLOW zijn:

1. Een uitdagende bezigheid die vaardigheden vereist.
2. Concentratie: Afleidingen worden uit het bewustzijn geweerd.
3. De bezigheid heeft een duidelijk doel.
4. De bezigheid verschaft onmiddellijke feedback.
5. Handelen met een intense maar moeiteloze betrokkenheid.
6. Wanneer men van een bezigheid geniet: gevoel van alles onder controle te hebben.
7. Verlies van het bewustzijn van het zelf.
8. Transformatie van de tijd/ tijdsbesef (de tijd lijkt om te vliegen).
9. De optimale ervaring is zo aangenaam dat het een doel op zichzelf wordt.

FLOW kun je bevorderen als docent door:

- **Duidelijkheid** – doelen en feedback zijn eenduidig & onmiddellijk.
- **Centrering** – belangstelling voor wat leerlingen nu doen.
- **Keuze** – leerlingen hebben het gevoel dat zij kunnen kiezen (zolang zij de consequenties maar aanvaarden).
- **Vertrouwen** – het gevoel van vertrouwen zodat de leerling zich ‘niet-zelfbewust’ aan interesses kan wijden.
- **Uitdaging** – de inspanning van de docent om leerlingen steeds complexere mogelijkheden tot handelen te bieden.

NIEUWSGIERIGHEID BEVORDEREN VAN LEERLINGEN DOOR EXPLORATIE EN ABSORPTIE

Nieuwsgierigheid is volgens Csikszentmihalyi een intens plezierige ervaring en een drijfveer om tot nieuwe inzichten of kennis te komen (1990). Nieuwsgierigheid maakt dat je je eigen persoonlijke en betekenisvolle interessegebieden en verlangens kunt volgen, daarom wordt nieuwsgierigheid als een vorm van intrinsieke motivatie beschouwd (Deci, 1975).

Nieuwsgierigheid kun je beschrijven als een vermogen om geïnformeerd te (willen) worden, een vermogen om te onderzoeken of kennis op te zoeken; een verlangen om de geest te belonen met nieuwe informatie, objecten of interesses; het vermogen om over een open en onderzoekende houding te kunnen beschikken. Nieuwsgierigheid wordt volgens Kashdan, Rose en Fincham (2004) als een van de positieve affectieve vaardigheden van leerprocessen beschouwd. Nieuwsgierigheid is een positieve emotie die een rol speelt in het motivatiesysteem en hangt samen met de herkenning van, het streven naar en het kunnen reguleren van nieuwe en uitdagende vragen of mogelijkheden.

Nieuwsgierigheid is dus een belangrijke motivatie component waardoor nieuwe en uitdagende aanknopingspunten (intrinsiek of extern) verbonden kunnen worden met mogelijkheden tot leren en groei. Om nieuwsgierig te zijn moet je echter wel om kunnen gaan met onzekerheid en onduidelijkheid, met nieuwe informatie, met complexiteit en conflict (tegenstrijdige informatie). De wil om iets nieuws te leren en ervaren door te verkennen moet dus groter zijn dan je angst voor je eigen onzekerheid; je interesse in nieuwe dingen moet zo sterk zijn dat je je zekerheden opzij durft te zetten om te willen exploreren.

Volgens theoretici als Berlyne zijn er twee soorten exploratieve tendensen waarmee je op deze eigenschappen om kunt gaan

a) Brede interesse (exploratie): actief op zoek willen gaan naar een breed scala aan verschillende soorten nieuwe informatie of nieuwe prikkels

b) Verdiepende interesse (absorptie): actief op zoek willen gaan naar een specifiek interessegebied waarin je je kunt verdiepen

Nu blijken deze twee soorten nieuwsgierigheid elkaar juist te versterken: door een brede interesse sta je open voor nieuwe dingen en nieuwe mogelijkheden en verdiepende interesse ontstaat door stimuli - waarin onzekerheid en complexiteit inherent is maar die aansluiten bij je persoonlijke interesses - waardoor je juist plezier krijgt in het onderzoeken van het (complexe) gegeven. Verdiepend inzicht ontwikkelen in een interessegebied, vermindert vervolgens weer het gevoel van onzekerheid en spanning dat soms samenhang met nieuwe activiteiten. Dit proces is positief en stimulerend.

NIEUWSGIERIGHEID KUN JE BEVORDEREN DOOR:

- A: LEERLINGEN OM TE LEREN GAAN MET ONZEKERHEID EN ONDUIDELIJKHEID
- B: EXPLORATIEF GEDRAG DOOR LEERLINGEN TE STIMULEREN

INTERESSE EN NIEUWSGIERIGHEID KUN JE BEVORDEREN DOOR:

A: BREDE INTERESSE LEREN ONTWIKKELEN DOOR OM TE LEREN GAAN MET ONZEKERHEID EN ONDUIDELIJKHEID

B: VERDIEPENDE INTERESSE MOGELIJK TE MAKEN EN EXPLORATIEF GEDRAG TE STIMULEREN

Als docent kun je leerlingen onder andere nieuwsgierig maken door:

A: BREDE INTERESSE TE LEREN ONTWIKKELEN (EXPLORATIE):

Het vermogen leren ontwikkelen om de aandacht te richten op nieuwe en uitdagende zaken te richten. Kennis of gedrag leren ontwikkelen dat in zichzelf al een positieve beloning kan vormen.

1. **Vragen te stellen of opdrachten aan te reiken waarmee je hun verwachtingspatroon probeert te doorbreken**, dus door juist iets te doen of vragen dat zij niet verwacht hadden (Bijvoorbeeld opdrachten, locaties, voorbeelden etc. vragen of geven die ongewoon, niet voor de hand liggend, onverwacht, vreemd zijn). Hierdoor moeten leerlingen om leren gaan met onduidelijkheid en dat zet aan tot exploratief gedrag (experimenteren, onderzoeken) dat kenmerkend is voor nieuwsgierigheid.
2. **Vragen te stellen of opdrachten aan te reiken waardoor leerlingen gaan twijfelen aan hun aannames of veronderstellingen**, dus door hen iets voor te leggen dat zij niet helemaal zeker weten, bijvoorbeeld door hen ogenschijnlijk tegenstrijdige informatie aan te leveren, waarbij zij hun intuïtie in moeten zetten of waarbij zij weten dat ze nog niet voldoende kennis hebben, dat kan hen juist om leren gaan om met onzekerheid om te gaan en zet hen aan tot exploratief gedrag.
3. Leerlingen **iets aanreiken waarover zij zich kunnen verbazen**: dat kan iets heel nieuws of verrassends zijn, het kan iets zijn dat zij nooit zomaar hadden kunnen weten of raden of een vraagstuk waar zij meteen in geïnteresseerd zouden kunnen zijn.

B: VERDIEPENDE INTERESSE MOGELIJK TE MAKEN (ABSORPTIE):

Flow-achtige betrokkenheid bij stimuli en activiteiten die op zichzelf al belonend zijn en het aanpassen van bestaande kennis aan nieuwe kennis, vaardigheden en inzichten en het integreren van nieuwe kennis, vaardigheden en inzichten.

4. **Open vragen** aan te reiken, vragen dus waarop geen eenduidig antwoord mogelijk is
5. **Vragen te stellen** die bij leerlingen weer nieuwe vragen op kunnen roepen.
6. **Leerlingen stimuleren** tot verkennend gedrag gebaseerd op eigen specifieke interesses. Door vragen te stellen over die persoonlijke interesses en hen vervolgens weer nieuwe vragen daarover te (laten) stellen, kun je hen stimuleren tot de ontwikkeling van **verdiepende interesse**.

Samenvatting door M.T. van de Kamp, n.a.v. het wetenschappelijke artikel van:

- **Kashdan, T. B., Rose, P. & Fincham, F. D.** (2004). Facilitating positive subjective experiences and personal growth opportunities. *Journal of Personality Assessment*, 82. 291-305.

<http://psychfaculty.gmu.edu/kashdan/publications/JPACEI.pdf>

Meer info:

Simons, R.J. (2013). Nieuwsgierigheid. Daniel E. Berlyne. <http://nfmd.dev.wpking.nl/wp-content/uploads/2013/03/Hoofdstuk-uit-de-canon.pdf>

INTERESSE JE BEVORDEREN DOOR ESSENTIELE VRAGEN, MAAR WAT ZIJN DAT?

ESSENTIELE VRAGEN: WAT MAAKT EEN VRAAG PRECIES ESSENTIEEL?

Essentiële vragen	Niet essentiële vragen
Hoe kan kunst enerzijds vorm geven aan cultuur en er anderzijds op reflecteren?	Welke typerende symbolen werden gebruikt in zowel de kunst van de Inca's als de Maya's?
Wat doen effectieve probleemoplossers als zij vastlopen?	Welke stappen heb je gezet om bij jouw antwoord uit te komen?
Hoe sterk is het wetenschappelijk bewijs?	Wat is een variabele in wetenschappelijk onderzoek?
Is er ooit een 'gerechtvaardigde' oorlog?	Wat was de aanleiding voor WO 1?
Wie is een echte vriend?	Wie is de beste vriend van Maggie in het verhaal?
Hoe beïnvloedt <i>waar</i> je leeft <i>hoe</i> je leeft?	Wat zijn kenmerken van het vieren van kerstmis in de Engelse en Amerikaanse cultuur?
Hoe kan beweging emotie uitdrukken?	Welke gebaren heeft deze choreograaf gebruikt om blijdschap uit te drukken?

Wat is nu de aard van essentiële vragen als je naar bovenstaande voorbeelden kijkt?

ESSENTIELE VRAGEN OVER KUNST

- Wat kan kunst/een kunstwerk ons vertellen over een bepaalde cultuur of over de (huidige) maatschappij?
- Wat beïnvloedt kunstzinnige vormgeving/expressie zoal?
- Wat beïnvloedt artistieke creatieve processen zoal?
- Tot op welke hoogte hebben kunstenaars een verantwoordelijkheid naar hun publiek?
- Heeft het publiek ook een verantwoordelijkheid naar kunstenaars? Waarom wel/ niet?
- Wat is het verschil tussen een weloverwogen en ondoordachte vorm van kritiek/betrokkenheid/engagement?

ESSENTIELE VRAGEN ZIJN BELANGRIJK, TIJDLOOS, NOODZAKELIJK EN PRIKKELEND

Essentiële vragen zijn provocatief en generatief, dat wil zeggen dat ze aanzetten tot verder nadenken, tot reflectie en dat ze meer vragen oproepen, waaronder goed doordachte vragen. Het zijn niet simpelweg antwoorden of het enig juiste antwoord. Ze leiden tot het doorgronden, het doorvorsen van grotere gehelen of grotere kwesties. De vragen zijn ook prikkelend en uitdagend en leiden zo tot meer betrokkenheid: Drinken wij hetzelfde water als onze voorouders?

ZEVEN KARAKTERISTIEKEN VAN ESSENTIELE VRAGEN:

1. Zijn open van karakter dus niet gesloten: er is niet één juist antwoord
2. Zetten aan tot denken; zijn intellectueel uitdagend, leiden vaak tot discussie of debat
3. Vergen hogere orde denken: analyseren, afleiden, evalueren, voorspellen. Je kunt het antwoord niet vinden door alleen kennis te reproduceren
4. Verwijzen naar belangrijke, overkoepelende ideeën of kwesties binnen (en soms ook buiten) een discipline.
5. Roepen aanvullende vragen op en zetten aan tot verder onderzoek
6. Verlangen ondersteuning en onderbouwing, het is niet alleen maar een antwoord
7. Zijn terugkerende vragen: ze kunnen steeds opnieuw op een zinvolle manier aan de orde gesteld worden (in verschillende contexten).

McTighe, J., & Wiggins, G. (2013). Essential Questions.

ESSENTIELE VRAGEN VERBINDEN DE DRIE SELECTIECRITERIA VOOR DE INHOUD:

- **Het elementaire:** de grondslagen en basisprincipes, basiskennis/basisvaardigheden.
- **Het fundamentele:** kernervaringen en kerninzichten m.b.t. de waarneming van de wereld
- **Het exemplarische:** het specifieke voorbeeld dat een verband kan leggen met een grotere structuur of bredere context.

Klafki, W. (1985)

VAKDIDACTISCHE UITGANGSPUNTEN:

- Hoe kan ik het onderwerp zo **toegankelijk** maken dat een leerling er zelf vragen over kan stellen?
- Hoe kan ik het onderwerp op een zodanige manier **betekenisvol** maken dat een leerling er vragen over heeft?
- Hoe kan ik het onderwerp **opnieuw in een vraag formuleren**, het onderwerp dat ooit het antwoord vormde op een vraag.

Roth, H. (1964)

HEDENDAAGSE KUNST EN ESSENTIELE VRAGEN:

- Wat **betekent** het om **nu** te **leven**?
- Hoe zouden we **nu kunnen** leven?
- Hoe zouden we **beter** kunnen leven?

Smith. (2011). Contemporary art.

ASPECTEN VAN VERDIEPEND INZICHT EN INLEIDENDE VRAGEN	HANDELINGSWOORDEN	VOORBEELDEN VAN EQ
ASPECT: PERSPECTIEF		
Wat zijn verschillende standpunten over...? Hoe zou dit eruit zien vanuit het standpunt van....? Hoe is te vergelijken/ verschillend van.....?	<ul style="list-style-type: none">• Analyseren• Beargumenteren• Vergelijken• Verschillen benoemen• Bekritisieren• Evalueren• Afleiden	<i>Wat is het verhaal achter het kunstwerk</i>
ASPECT: EMPATHIE		
Wat zou het zijn om in de schoenen van te staan? Hoe zou je je voelen als jijwas? Hoe zouzich voelen over.....? Wat zouons willen laten voelen/zien?	<ul style="list-style-type: none">• Zoals...zijn• Open staan voor• Ervan overtuigd zijn dat• In overweging nemen dat• Je voorstellen dat• Relateren aan• Rollenspel (inleven)• Doen alsof je...	<i>Wat kunnen de motieven van voorstanders/ Strijders voor... zijn?</i>
ASPECT: ZELFKENNIS		
Wat weet ik nu echt over? Hoe weet ik dat? Wat zijn de grenzen van mijn kennis over...? Waar zitten mijn blinde vlekken? Wat zijn mijn sterke en mijn minder sterke kanten in.....? Hoe worden mijn opvattingen over gevormd door mijn (ervaringen, gewoonten, vooroordelen, cultuur etc.)?	<ul style="list-style-type: none">• Bewust zijn van...• Realiseren dat• Herkennen• Erkennen• Reflecteren• Zelf evalueren	<i>Op welke manieren word ik emotioneel beïnvloed door het nieuws over...?</i>

SYNERGIE: HET GEHEEL IS MEER DAN DE SOM VAN DE DELEN

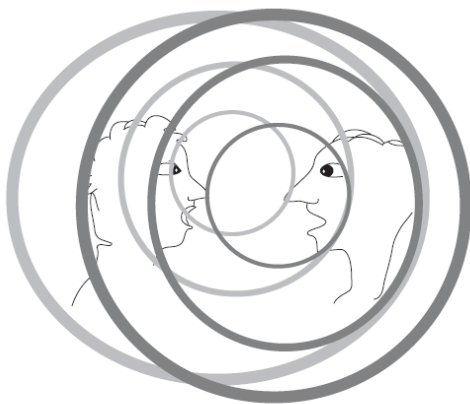
Ben je bereid een betere oplossing te vinden dan ieder van ons afzonderlijk kan vinden?

1. Toon bereidwilligheid om een derde alternatief te vinden.
2. Definieer hoe succes eruit ziet volgens iedereen.
3. Experimenteer met oplossingen totdat je uitkomt bij:
4. Synergie.

Covey, S. R. (2011). Het derde alternatief

DIALOGISCH LEREN

Identification with the space of dialogue
Wegerif, R. (2010). Mind Expanding.

DIALOGISCH LEREN: SPELREGELS EN SPREEK-REGELS:

<p>Spelregels bij dialogisch leren:</p> <ul style="list-style-type: none">• Alle relevante informatie wordt gedeeld• De groep zoekt naar overeenstemming• De groep neemt verantwoordelijkheid voor beslissingen• Onderbouwing wordt verwacht• Uitdagingen zijn acceptabel• Alternatieven worden besproken voordat een besluit wordt genomen• Iedereen in de groep wordt aangemoedigd om te praten door de anderen.	<p>Spreek-regels:</p> <ul style="list-style-type: none">• Iedereen zou een kans moeten krijgen te praten• Naar iedereen zou aandachtig geluisterd moeten worden• Aan iedereen zouden deze vragen gesteld moeten worden:<ul style="list-style-type: none">• Wat denk je?• Wat maakt dat je dat denkt/zegt?• Kijk en luister naar de persoon waar je tegen spreekt• Na een discussie zou de groep overeenstemming moeten bereiken over een idee waar de groep zich in kan vinden
---	--

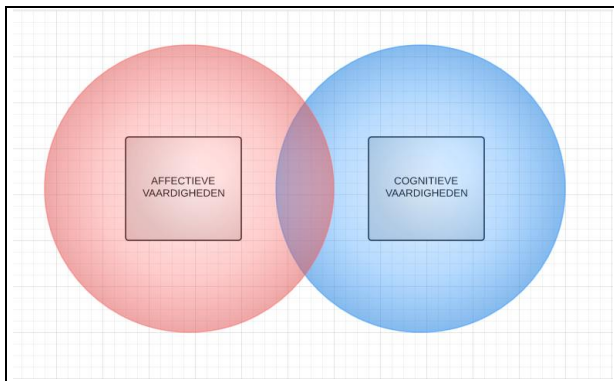
VOELEN - ERVAREN - INLEVINGSVERMOGEN

AFFECTIEF: BETROKKENHEID; EMPATHISCH VERMOGEN; DOORZETTINGSVERMOGEN

AFFECTIEVE ASPECTEN VAN KUNST

- **Expressie van emoties, concepten, fantasie, communicatie via kunstwerken**
- **Verbeelding vanuit creativiteit: verbeeldingsvermogen**
- **Gedeelde en belichaamde ervaringen vanuit empathie, inlevingsvermogen**

Leeractiviteiten: (*van eenvoudiger naar meer complex*) aandachtig kijken; aandachtig luisteren; instemmen; meedenken; jezelf verantwoordend; emoties van anderen begrijpen; in dialoog gaan; gevoel uitdrukken; doorvragen; interesse tonen; je mening kunnen herzien; van perspectief wisselen; jezelf inleven in de ander; zorgzaam zijn; betrokken zijn; compassie tonen; wederzijdse afhankelijkheid begrijpen; bereid zijn het eigen oordeel te herzien; rechtvaardigen; persoonlijke visie of filosofie uitdrukken; rekening kunnen houden met andere waarden; jezelf motiveren; doorzetten. (**A** = affectief)

“Het zien van andermans emoties wekt onze eigen emoties op en van daaruit bouwen we een dieper begrip voor de situatie van de ander op.”

De Waal, F. (2009). Een tijd voor empathie.

EMOTIES LEREN

- **WAARNEMEN**
- **GEBRUIKEN**
- **BEGRIJPEN**
- **BEHEERSEN**

EMPATHIE: VAN EMOTIES NAAR BEGRIP

1. Eerst komt de **lichamelijke betrokkenheid (emotie)** dan volgt het begrip (gevoelens).
2. Door de **waarneming van de reactie van anderen**, ontstaat een intensivering van de eigen ervaring.
3. Empathie vereist **eerst emotionele betrokkenheid** dan pas ontstaat een **dieper begrip voor de situatie van de ander**.
4. **Verbeelding maakt gevoelens inzichtelijk en kan de eigen ervaring intensiveren.**

De Waal, F. (2009). Een tijd voor empathie.

HET PROCES NAAR MEER BETROKKENHEID:

1. **ONTVANGEN affectieve stimuli onderscheiden**
2. **BEANTWOORDEN het onderzoeken ervan; emotionele betekenis en waarde**
3. **WAARDEREN de waarden internaliseren en situaties waarin meer dan één waarde belangrijk is.**
4. **ORGANISEREN de noodzaak van het organiseren van waarden in een systeem.**
5. **WAARDESYSTEEM proces van internalisering en organisatie bereikt een punt waarop het individu zeer consistent reageert op waardegeladen situaties en deze hanteert daarbij samenhangende waarden, een waardesysteem, een structuur, een wereldbeeld.**

Krathwohl & Masia (1964) Affectieve taxonomie; Decety & Ickes (2011); Durlak, Weissberg, Dimnicki, Taylor & Schellinger (2011); Salovey & Grewal (2005).

KUNST EN DE HEDENDAAGSE KUNSTWERELD BEGRIJPEN

COGNITIEF: KENNIS EN INZICHT IN KUNST & CONTEXT; DE KUNSTWERELD BEGRIJPEN

Leeractiviteiten: (*van eenvoudiger naar meer complex*) onthouden, (kennis, kunst en/of de kunstwereld) begrijpen, kennis toepassen, analyseren, kunsthistorisch redeneren, kunsthistorisch analyseren, conceptualiseren, contextualiseren, interpreteren, differentiëren, evalueren, bekritisieren, onderzoeken, genereren, probleem oplossen, ontwerpen, reflecteren op de kunstwereld.

Leeractiviteiten zijn handelingen die een leerling verricht om de doelstellingen van een les of gedeelte van de leerstof te realiseren. De beschreven leeractiviteiten zouden de leerlingen moeten helpen bij het realiseren van de doelstellingen. We gebruiken daarom voor leeractiviteiten doorgaans handelingswerkwoorden. Een werkvorm is de vormgeving van een bepaalde leeractiviteit. De werkvorm kan bijvoorbeeld docentgestuurd of leerlinggericht zijn of een combinatie van beide, kan een individueel of een samenwerkend karakter hebben.